

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Кримський інститут економіки та господарського права

ЕКОНОМІКА В КОНТЕКСТІ ЕВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

МОНОГРАФІЯ

Сімферополь
2012

§ 1.5. Особливості розвитку інтеграційних процесів та формування інтегрованих структур в Україні

Сучасні умови розвитку світового господарства, глобалізація та інтеграція, інтенсифікація економічних процесів всередині держави, посилення світової та національної конкуренції визначають об'єктивну необхідність адаптації організаційно-економічного механізму господарюючих суб'єктів до нових умов ведення бізнесу. Консолідація власності, тривалі процеси концентрації акціонерного капіталу, об'єднання підприємств та створення ефективних інтегрованих структур, реорганізація вже створених бізнес-груп, міжгалузева експансія стають найпоширенішими тенденціями розвитку сучасної світової та національної економіки.

У складних умовах сучасної глобалізації економіки України під впливом загальносвітових закономірностей

¹⁰⁶Чернявська Є. Інституціональні фактори підвищення ефективності реструктуризації підприємств / Є. Чернявська // Аналітично-інформаційний журнал Схід. – 2011. – № 7 (114). – С. 74-79.

відбувається трансформація форм господарювання, перерозподіл власності та пошук найбільш ефективних організаційних форм існування бізнесу. Роздержавлення власності, процеси приватизації зумовили створення різновидів об'єднань суб'єктів господарювання – корпорацій.

Необхідно відзначити значну представленість у науковій літературі різноманітних аспектів інтеграції, а саме: методологія формування інтегрованих структур на різних рівнях світового господарства; відбиття теоретичних засад активізації інтеграційних процесів; розробка систем управління інтегрованими структурами; особливості інтеграційних процесів в різні періоди становлення ринкових відносин та в різноманітних утвореннях тощо¹⁰⁷.

Проте, при усьому різноманітті освітлюваних проблем, деякі аспекти залишаються недостатньо вивченими або дискусійними, зокрема: передумови, що активізують інтеграційні процеси та спонукають до утворення різноманітних структур бізнесу; особливості розвитку інтегрованих структур з урахуванням динамічних умов господарювання, специфічних національних, галузевих та/або регіональних особливостей.

Значущість інтегрованих об'єднань для національної та світової економіки вимагає відповідного наукового аналізу мотивів інтеграції, особливостей розвитку інтеграційних процесів в Україні.

На сучасному етапі розвитку ринкових систем все більшого значення набуває інтеграція виробничих та переробних підприємств, банків, інвестиційних та страхових компаній шляхом створення нових організаційних структур бізнесу – інтегрованих об'єднань,

¹⁰⁷ Див. наприклад:

1. Баккер Г. Как успешно объединить две компании / Пер. с англ. Т. И. Митасова. – Минск: Гревцов Паблшер, 2008. – 288 с.;
2. Галпин Т. Дж. Полное руководство по слияниям и поглощениям компаний / Пер. с англ. – М.: Издательский дом «Вильямс», 2005. – 240 с.;
3. Слияния, поглощения и другие способы реструктуризации компаний. Процесс, инструментарий, примеры из практики, ответы на вопросы / Депаффилс Д. / Пер. з англ. – 3-е изд. – М.: ЗАО «Олимп-Бизнес», 2007. – 960 с.: ил.;
4. Динз Г. К победе через слияние. Как обратить отраслевую консолидацию себе на пользу. – М.: Альпина Бизнес Букс, 2004. – 252 с.;
5. Ищенко С. М. Слияния и поглощение компаний: оценка эффекта синергии. – К.: Науковий світ, 2007. – 95 с.;
6. Пилипенко А. А. Стратегічна інтеграція підприємств: механізм управління та моделювання розвитку / А. А. Пилипенко. – Х.: ВД «Інжекст», 2008. – 408 с.

що виникають на основі масштабної концентрації виробництва та капіталу. Метою створення об'єднання виступає як спільне вирішення конкретних задач – проектів, так і підвищення ефективності використання матеріальних, фінансових та інших ресурсів, організація спільної діяльності, акумуляція знань та інформації, спеціалізація та кооперування, а також проведення інших заходів виробничого, комерційного чи природоохоронного характеру – утримання та/або розширення ринків, оптимізація податків, формування грошових потоків тощо.

Створення інтегрованих об'єднань сприяє насиченню ринків товарами різноманітного асортименту та дозволяє більш повно використовувати переваги територіального і галузевого розподілу праці. Україна має можливості для економічного зростання за рахунок використання переваг внутрішньої (регіональної та міжрегіональної, галузевої та міжгалузевої) та зовнішньої (міждержавною) інтеграції продуктивних сил, розширення асортименту товарів на внутрішньому та міжнародних ринках.

Проте, необхідно зазначити, що окрім об'єктивних вимог та світових тенденцій в Україні є специфічні обставини, що активізують інтеграційні процеси в промисловості та інших галузях бізнесу. Створення великих інтегрованих структур в вітчизняній промисловості обумовлене не лише ринковою самоорганізацією економічної системи в перехідний період 1990-х років. На формування інтегрованих структур в українській економіці перехідного періоду впливала спадковість радянської планово-адміністративної системи управління з практикою створення виробничих, торговельно-виробничих, науково-виробничих об'єднань, агропромислових комплексів, державних виробничих об'єднань, територіально-виробничих комплексів.

У радянський період інтеграційні процеси у виробництві мали свою специфіку. Упродовж цього історичного періоду робилися спроби впровадити різного роду об'єднання, комбінати, комплекси й інші форми територіальної та галузевої організації вироб-

ництва з метою раціонального використання ресурсів і отримання народногосподарського ефекту. Проте, при об'єднанні підприємств використовувалися планово-адміністративні методи, взаємозв'язки між підприємствами встановлювалися та регулювалися плановою системою, а не безпосередніми учасниками. Підприємства були тісно інтегровані з керуючими адміністративними органами – вертикальні стосунки, а горизонтальні зв'язки з іншими підприємствами були досить слабкими. У радянській економіці були створені великі, «гігантські» підприємства. Мотивами такої організаційної інтеграції були прагнення не лише забезпечити економію на масштабі, але і полегшити планування та контроль: простіше планувати дії незначної кількості великих підприємств, ніж значно більшої кількості малих. Тому, коли в ході реформування радянської економіки багато коопераційних зв'язків було зруйновано, економіка виявилася в глибокій кризі. Проте був накопичений певний досвід економічної організації виробництва.

Уперше термін «виробничий комплекс» використав М. Колосовський¹⁰⁸. На основі вивчення структурного різноманіття господарських комплексів вчений виявив повторювані, схожі комбінації тих або інших виробничих процесів, означив однотипні, хоча і абсолютно різні поєднання виробництв в різноманітних галузях та регіонах.

Типову, стійко існуючу сукупність виробничих процесів, що взаємообумовлено виникають навколо основного процесу для даного виду енергії та сировини, М. Колосовський визначив як «енерговиробничий цикл». Кожен цикл розвивається на базі того або іншого поєднання сировинних і паливно-енергетичних ресурсів та включає увесь комплекс процесів – від видобутку та збагачення сировини до отримання усіх видів продукції, які можна виробляти на місці, виходячи з наближення виробництва до джерел сировини, палива і енергії та раціонального їх використання.

¹⁰⁸ Колосовский Н. Н. Теория экономического районирования / Н. Н. Колосовский. – М. : Мысль, 1969. – 335 с.

Ідеї типізації виробничих процесів ініціювали розробку концепції територіально-виробничих комплексів, які потім широко використовувалися і як категорія планування, і як форма територіальної організації виробництва. І хоча, як вже відзначалося, управління територіально-виробничими комплексами здійснювалося планово-адміністративними методами, була відсутня конкуренція, а ефективність визначалася мінімізацією приведених витрат та терміном окупності капітальних вкладень, був накопичений позитивний досвід щодо розвитку вертикальних й горизонтальних коопераційних зв'язків, комплексному використанню сировини, освоєнню нових територій.

Пізніше, в перші роки перебудови з'явилися інші організаційні форми виробництва: виробничі об'єднання, науково-виробничі об'єднання, міжгалузеві науково-технологічні комплекси, завданнями формування яких були забезпечення інтеграції науки та виробництва в цілях подолання технологічної відсталості промислових підприємств й активізації інноваційної діяльності.

В економіці України починаючи з 1970-х років формувалися об'єднання різного типу практично в усіх галузях, відображаючи загальносвітову тенденцію до інтеграційних процесів. Централізовано керовані, включені в загальнодержавну систему планування, ці організації були позбавлені можливостей самостійно визначати не тільки види об'єднань, їх структуру, компетенцію окремих підрозділів та виконавців, а й зовнішні зв'язки з постачальниками та споживачами.

Економічна реформа, яка базувалась на двох моделях госпрозрахунків та Законах СРСР «Про державне підприємство (об'єднання)» 1987 року¹⁰⁹ та «Про підприємства в СРСР» 1990 року¹¹⁰ розширили самостійність підприємств, підвищили роль трудових колекти-

¹⁰⁹Закон СРСР «Про державне підприємство (об'єднання)»: від 30.06.1987 року, № 7284-XI // Відомості Верховної Ради СРСР. – 1987. – № 26, ст. 385

¹¹⁰Закон СРСР «Про підприємства в СРСР» від 04.06.1990 року, № 1529-I. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=v1529400-90>.

вів, сприяли опануванню та впровадженню в практику господарювання окремих внутрішніх економічних механізмів в розвитку об'єднань та включених до їх складу окремих підприємств.

Період становлення незалежності України характеризується процесом трансформації існуючих підприємств у ринково-орієнтовані об'єкти: значно зменшується роль централізованого управління, виникають організації з недержавними формами власності – інвестиційні, трасові та страхові компанії, приватні пенсійні фонди, які мали змогу здійснити акумуляцію капіталу. За рахунок цього планувалося сприяння розвитку корпоративних відносин в економіці України, реструктуризація діючих і створення нових підприємств.

Доцільність інтеграції господарюючих суб'єктів та створення ефективних інтегрованих структур у вирішальній мірі залежить від дії різних чинників. Одні з них є головними, що призводять до утворення інтегрованих систем певного типу, інші дають лише короточасний імпульс та активізують інтеграційні процеси. Сучасна економічна наука пропонує різноманітність можливих підходів до визначення чинників, що обґрунтовують доцільність інтеграції господарюючих суб'єктів¹¹¹.

Проте, існує проблема, що пов'язана з виділенням внутрішнього – мікроекономічного та зовнішнього – макроекономічного середовищ функціонування

¹¹¹ Див., наприклад:

1. Антонов Г. Д. Предпосылки интеграции и эволюция интеграционных структур в России [Електронний ресурс] / Г.Д. Антонов, О. П. Иванова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 5. – Режим доступу: <http://www.cfin.ru/press/management/2001-5/03.shtml>;

2. Ареф'єва О. В. Формування стратегії функціонування і розвитку інтегрованих виробничих систем / О. В. Ареф'єва // Економіка і управління. – 2004. – №9. – С. 23-31;

3. Баккер Г. Как успешно объединить две компании / Г. Баккер, Дж. Хелминк; перевела с англ. Т. И. Митасова; науч. ред. Г. А. Ясницкий, А. Г. Ясницкий. – Минск: Гревцов Паблицер, 2008. – 288 с.;

4. Владимирова И. Г. Слияния и поглощения компаний: характеристика современной волны / И.Г. Владимирова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. – № 1. – Режим доступу: <http://www.cfin.ru/press/management/2002-1/02.shtml>;

5. Ищенко С. М. Слияния и поглощение компаний: оценка эффекта синергии. – К.: Науковий світ, 2007. – 95 с.;

6. Савчук С. В. Анализ основных мотивов слияний и поглощений [Електронний ресурс] / С. В. Савчук // Менеджмент в России и за рубежом. – 2001. – № 5. – Режим доступу: <http://www.cfin.ru/press/management/2001-5/03.shtml>.

суб'єктів господарювання в умовах активізації інтеграційних процесів. У випадку з інтегрованою структурою розподіл на внутрішнє та зовнішнє економічне середовище досить умовний характер та не завжди відбиває реальний розподіл чинників. Багато чинників, що є зовнішніми для окремого господарюючого суб'єкта, в умовах інтеграції є одночасно внутрішніми, тому провести межу між ними досить складно. Але в теоретичному аналізі представляється доцільним відносити до внутрішніх чинників такі, що залежать від власного потенціалу суб'єкта господарювання. До зовнішніх пропонується відносити чинники макроекономічного середовища інтегрованої структури, а також мезо- та мікроекономічного середовища – чинники безпосереднього оточення самих інтегрованих структур та суб'єктів господарювання, що входять до структури.

Основними особливостями зовнішнього середовища функціонування вітчизняних підприємств є багатовекторна спрямованість та високий темп проведення економічних перетворень, мінливість та динамізм, значний ступінь ризику та невизначеності. За таких умов суб'єктам господарювання необхідно вчасно виявляти зміни в середовищі, ідентифікувати тенденції розвитку, розробляти й реалізувати систему заходів щодо ліквідації або зменшення негативних наслідків впливу та використання сприятливих умов щодо формування та розвитку інтегрованих об'єднань. Тобто, на практиці інтеграція суб'єктів підприємництва часто є вимушеною реакцією на зміну зовнішніх умов, скорочення вільної ринкової конкуренції та збільшення монополізації ринків.

Крім того, необхідно відзначити, що окремі чинники зовнішнього середовища актуальні протягом тривалого періоду часу або є постійними – загальний стан економіки, рівень розвитку фінансової та кредитної системи країни, рівень інфляції, адміністративні перепони, наявність конкурентних переваг, пріоритетність галузі, стан розвитку регіонів, коливання ринкової кон'юнктури, мінливість попиту, зміна цін на сировину, продукцію, рекламу,

логістику, невизначеність зовнішнього середовища та економічні ризики тощо, інші – актуалізуються в окремі проміжки часу.

Проте, необхідно зазначити, що окремі чинники зовнішнього середовища, які активізують інтеграційні процеси в інших країнах, не мають дієвого впливу на динаміку та характер інтеграційних процесів в вітчизняній економіці. До таких факторів варто віднести:

1. Стимуючі дії держави – надання пільг та дотацій, державних замовлень;

2. Збереження керованості в ланці «підприємство-об'єднання» в рамках традиційних господарських зв'язків, запобігання розпаду унікальних виробничо-технологічних комплексів, збереження керованості пріоритетними галузями;

3. Прагнення зберегти регіональні галузеві комплекси, можливість забезпечити діяльність та розвиток підприємств регіону; створення та/або збереження робочих місць, соціальний захист населення.

На рисунку 1.3 представлено чинники зовнішнього середовища, що впливають на динаміку та характер інтеграційних процесів, визначають ефективність інтеграції господарюючих суб'єктів в різні періоди становлення економічних відносин в Україні.

Динамічність та мінливість економічного середовища ставить суб'єктів господарювання перед необхідністю ідентифікації основних чинників, що активізують інтеграційні процеси. Тобто, при оцінці можливості та доцільності інтеграції необхідним є ретроспективний аналіз та дослідження визначених чинників, які можуть призводити як до позитивних, так і негативних результатів при переході господарюючого суб'єкта на новий рівень розвитку. Ігнорування зовнішніх та внутрішніх факторів функціонування та ризиків може призвести до руйнування інтегрованої системи та/або поглинання конкурентами.

Розширення інтеграційних процесів у більшості випадків передбачає отримання якихось переваг, пов'язаних з окремими аспектами життєдіяльності або інтегрованих структур в цілому, або окремих її учасни-

ків, у тому числі: перенесення частини ризиків на партнерів; гарантоване отримання якісної сировини, більш дешевої продукції, як кінцевою, так і напівфабрикатів; отримання продукції з меншим податковим навантаженням; більш ефективне використання наявних засобів виробництва, фінансових та трудових ресурсів; забезпечення гарантованого збуту продукції за заздалегідь встановленими цінами; зниження виробничих та трансакційних витрат; виключення втрат часу на бізнес-процеси, що не пов'язані з виробництвом – пошук ринків збуту, реалізація продукції, логістика тощо.

Таким чином, наявні чинники зовнішнього середовища обумовлюють виникнення різноманітних мотивів щодо створення інтегрованих структур. Необхідно зазначити, що в різні проміжки часу актуалізуються різні мотиви, що обґрунтовують доцільність інтеграції – рисунок 1.4. Деякі мотиви не втрачають свою актуальність в будь-яких економічних умовах – збільшення прибутків, прагнення забезпечити стабільність в умовах невизначеності та змінних ринків, зниження загального ступеня ризикованості діяльності, ефект масштабу тощо, інші – актуалізуються як відклик на зміну зовнішніх умов господарювання.

Необхідно відзначити, що кожен період становлення ринкових відносин та розвитку інтеграційних процесів в Україні має свої особливості.

В Україні перша з початку 1990-х років хвиля інтеграції підприємств та створення різноманітних об'єднань була обумовлена приватизацією та корпоратизацією. Системні перетворення зруйнували існуючі виробничо-технологічні зв'язки між підприємствами та обумовили необхідність контрактних відносин.

Втрата керованості, падіння попиту та обсягів виробництва, нестача інвестицій й оборотних коштів, скорочення державних замовлень та невизначеність перспектив розвитку зумовили необхідність пошуку нових форм кооперації та інтеграції. Зміни кон'юнктури ринку примушують підприємства об'єднуватися, щоб мати можливість розширювати обсяги та асортимент продукції, диверсифікувати ризик.

2011	2010	2009	2008	2007	2006	2005	2004	2003	2002	2001	2000	1999	1998	1997	1996	1995	1994	1993	1992	1991
Збільшення прибутків																				
Прагнення забезпечити стабільність в умовах невизначеності та змінних ринків																				
Зниження загального ступеня ризикованості діяльності																				
Необхідність відновлення зруйнованих зв'язків і структурної перебудови виробництва.																				
Розподіл сфер впливу																				
Можливість перепрофілювання виробництва																				
Можливість проведення гнучкої асортиментної політики відповідно до змін попиту																				
Реструктуризація промисловості/галузі																				
Демпінгові ціни																				
Диверсифікація виробництва																				
Економія, обумовлена масштабами діяльності																				
Мінімізація витрат																				
Посилення зв'язків у галузі між суб'єктами господарювання																				
Отримання додаткової вигоди з цінової дискримінації																				
Збереження керівності пріоритетними галузями																				
Прагнення отримати стратегічні переваги в збуті або постачанні																				
Збільшення ринкової вартості																				
Зниження операційних витрат																				
Можливість консолідувати інвестиційні ресурси																				
Потреба у координуючому органі управління																				
Оптимізація податкового навантаження																				
Захист від конкуренції																				
Збільшення частки ринку																				
Прагнення до стабільності ділових зв'язків																				
Зростання ринкової влади																				
Скорочення транзакційних витрат																				
Встановлення монополістичних ці																				
Захист від монополізму постачальників																				
Закріплення сировинних джерел																				
Синергетичний ефект																				
Поліпшення ділового іміджу																				
Розширення діяльності в сфері НД/ІТР																				
Отримання нових ринків сировини																				
Спеціалізація виробництва																				

Рис. 1.4. Актуальність мотивів, що обґрунтовують доцільність інтеграції та створення інтегрованих структур.

До об'єднання у великі структури підприємства спонукали й такі специфічні чинники як необхідність відновлення зруйнованих виробничо-технологічних зв'язків й структурної перебудови виробництва, що неможливо без координації діяльності усіх ланок технологічного ланцюжка та залучення значних фінансових ресурсів, а також зростання трансакційних витрат в результаті зміни характеру взаємин між підприємствами в ході економічної реформи. Об'єднання підприємств, що випускають аналогічну продукцію – горизонтальна інтеграція, створювалися не лише для конкуренції на світових ринках, але й для створення формальних рамок розділу внутрішніх ринків.

Проте, необхідно відзначити, що формування корпоративного сектора в Україні тісно пов'язані з процесом приватизації. До 1995 року акціонування в Україні проходило низькими темпами: за перші три роки приватизації на базі державних підприємств було створено близько 3 тис. відкритих акціонерних компаній. Таке положення пояснювалося, в першу чергу, відсутністю системи фінансового посередництва, зокрема інвестиційних фондів, без яких, в умовах відсутності інформації про створювані акціонерні товариства, масова приватизація неможлива¹¹².

У січні 1995 року в Україні почалася реалізація програми масової сертифікатної приватизації. Разом з трудовими колективами доступ до об'єктів приватизації дістали всі верстви населення. Реалізація права власності у вигляді приватизаційного майнового сертифікату громадянами України здійснювалася як шляхом підписки на акції підприємств, що підлягали приватизації, так і через широку мережу створених для цих цілей сертифікатних аукціонів. За два роки, починаючи з січня 1995 року, на базі державних підприємств було організовано більше 5 тисяч відкритих акціонерних товариств – удвічі більше, ніж за перші три роки приватизації. Всього в процесі приватизації до початку

¹¹²Див., наприклад:

1. Румянцев С. А. Українська модель корпоративного управління: становлення та розвиток / Румянцев С. А. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. – 149 с.;
2. Сазонцев І. Л. Корпоративне управління: світовий досвід та механізми залучення інвестицій [Навч. пос.] / Сазонцев І. Л. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 304 с.

1997 року змінили форму власності близько 48 тисяч об'єктів, було створено понад 30 тисяч господарських товариств, зокрема близько 9 тисяч акціонерних¹¹³.

Але, сертифікатна приватизація не змогла забезпечити ефективної структуризації відношень власності, формування відповідального власника, який би опікувався долею своєї власності не стільки орієнтуючись на короткострокову прибутковість, скільки збереженням її, як такої, у довгостроковій перспективі, нарощуючи капітал. Для реалізації своїх довгострокових інтересів власник має володіти достатнім обсягом фінансових ресурсів, з метою створення ринково-орієнтованого підприємства, яке здатне здійснювати ефективну інвестиційну діяльність, реструктуризацію виробництва з метою підвищення конкурентоздатності продукції та підприємства в цілому.

До основних проблем першого етапу інтеграції та створення інтегрованих структур в Україні можна віднести проблеми, що пов'язані із законодавчими прогалинами, які існували в законодавстві в момент першої хвилі приватизації, відсутністю досвіду як створення, так і управління корпораціями, проходженням приватизації та корпоратизації поза межами існуючого правового поля. Все населення України теоретично отримало рівний доступ до національних засобів виробництва через приватизаційні майнові сертифікати. Реально ж в силу як об'єктивних, так і суб'єктивних причин, не кожний українець, ставши власником приватизаційного сертифікату, зміг скористатись можливістю реалізації власних майнових прав.

Значні масштаби безоплатної приватизації викликали ряд причин, що унеможливили ефективне корпоративне управління. Серед них основними є:

- відсутність реальних інвестицій при створенні корпорацій;
- відсутність відчуття реального власника;
- розпорошеність акціонерного капіталу серед великої кількості власників;

¹¹³ Корпоративне управління [Підручник] / Мостенська Т. Л., Новак В. О., Луцький М. Г., Симоненко Ю. Г. – К. : Каравела; Піча Ю. В., 2008. – 384 с.

- неприйняття дрібних акціонерів як власників, які претендують на віддачу вкладених коштів;
- відсутність реального впливу дрібних акціонерів на управлінські рішення тощо.

Макроекономічні проблеми корпоративного управління викликані переважно недосконалістю законодавчої бази створення корпорацій та економічною і політичною ситуацією, яка склалась в країні на той час. Через відсутність відповідного досвіду законодавче поле країни було сформовано таким чином, що не всі проблеми корпоратизації власності знайшли законодавче вирішення. Це викликало ряд порушень як при створенні корпорацій, так і при зміні власників. Відсутність ринкової інфраструктури стала причиною низки проблем, пов'язаних із корпоративною власністю та корпоративним управлінням. Насамперед, це порушення прав власників приватизаційних сертифікатів, в результаті чого виник тіньовий ринок обігу приватизаційних майнових сертифікатів. Така ситуація дала можливість викупу об'єктів приватизації за рахунок великих пакетів, скуплених за безцінь у населення, приватизаційних майнових сертифікатів¹¹⁴.

Друга хвиля інтеграції – 1997-2000 роки – пов'язана з постприватизаційним періодом, формуванням, накопиченням та централізацією національного приватного капіталу, реструктуризацією підприємств та антикризовим менеджментом. Реструктуризація підприємств, що опинилися у глибокій економічній кризі, шляхом застосування механізму банкрутства, варто розглядати як діючу форму перерозподілу суспільного національного капіталу з метою більш ефективного його використання.

До особливостей даного етапу необхідно віднести:

- по-перше, якщо в період масової приватизації пріоритетними були темпи, то стосовно стратегічних об'єктів пріоритетним стає індивідуальний підхід,

¹¹⁴Корпоративне управління / Мостенська Т. Л., Новак В. О., Луцький М. Г., Симоненко Ю. Г. – К. : Каравела, 2008. – 384 с.

основу якого складає ретельна підготовка підприємства до акціонування і пошук найбільш вигідних інвесторів, які мають довгостроковий інтерес до об'єкту приватизації. Продаж пакетів акцій високоефективних і найпривабливіших для інвесторів підприємств здійснювалася на конкурсній основі через міжнародні торги. Змінився і механізм приватизації з переходом від сертифікатної, неінвестиційної за своїм характером приватизації, до приватизації інвестиційного характеру;

– по-друге, в цей період найбільш швидкими темпами формується корпоративна власність у сфері малого та середнього бізнесу. Найбільш розповсюджені організаційно-правові форми малих підприємств – товариство з обмеженою відповідальністю й акціонерне товариство. Основою формування корпоративних структур у малому бізнесі є значні темпи роздержавлення, які є властивими таким сферам економіки як оптова і роздрібна торгівля (включаючи торгівлю автомобілями і технічне обслуговування та ремонт автомобілів), готелі і ресторани, сільське господарство, рибальство і лісове господарство, операції з нерухомістю, передача приміщень в оренду, колективні, суспільні і особисті послуги. Саме у цих сферах діяльності найбільша кількість об'єктів змінила форму власності;

– по-третє, наслідком роздержавлення економіки стали істотні зрушення в структурі української економіки. Не дивлячись на досягнення ряду кількісних показників, процес реформування власності не привів до зростання ефективності. Аналіз роботи приватизованих підприємств показує, що в післяприватизаційний період економічна ефективність, як правило, залишається на тому ж рівні, що і до приватизації. Саме тому, реструктуризацію підприємств, що опинилися у глибокій економічній кризі, шляхом застосування механізму банкрутства, варто розглядати як діючу форму перерозподілу суспільного капіталу з метою більш ефективного його використання;

– по-четверте, високі темпи інфляції та відсутність адекватних дій держави з переоцінки майна підпри-

емств зробили можливим придбання об'єктів приватизації за заниженою вартістю, яка в десятки разів була нижчою за реальну вартість. Інститут оцінки вартості об'єктів приватизації працював неефективно, тому ринкова вартість об'єктів, що приватизувались, майже ніколи реально не визначалась;

- по-п'яте, багато диверсифікованих корпорацій формувалися через розміщення вільних грошових коштів – купуючи найбільш перспективні бізнес або ринково недооцінений зростаючий бізнес, або інші підприємства, які продаються зараз. Однією з головних цілей було досягнення стійкості інтегрованої структури за рахунок створення бізнес-портфеля, збалансованого з погляду життєвих циклів різних галузей і впливу ринкової кон'юнктури;

- по-шосте, неефективна побудова взаємовідносин між державою та новими власниками стала причиною низки проблем, пов'язаних із наданням необґрунтованих пільг та гарантій створеним акціонерним товариствам, призначенням некомпетентних менеджерів на керівні посади тощо.

Також слід зазначити, що в кожній конкретній області бізнесу є свої специфічні чинники, що обґрунтовують інтеграцію суб'єктів ринку. Наприклад, зростання попиту на банківські та страхові послуги, зближення раніше принципово різних секторів ринку – банківського та страхового – зумовили інтенсифікацію інтеграції компаній, що спеціалізуються на фінансовій діяльності.

Третя хвиля інтеграції підприємств, яка триває й до сьогоднішнього дня, пов'язана з формуванням корпоративних відносин, зміцненням приватної власності, концентрацією, перерозподілом та структуризацією національного приватного капіталу, активізацією іноземного інвестування, взаємопроникненням корпорацій на ринки різних країн, поширенням економічної інтеграції та глобалізацією економіки.

Концентрація та перерозподіл національного приватного капіталу до 2005 року характеризується приватизацією «великих» підприємств, рейдерством,

купівлею з метою перепродажу, інтеграцією конгломератного типу. В період структуризації бізнесу – 2006-2007 років – відбувався розпродаж непрофільних активів, виділення аграрних активів в окремі структурні бізнес-одиниці. Протягом 2008-2009 років спостерігається спад активності M&A, скорочення обсягів значних угод, зворотне поглинання – купівля раніше проданих активів, придбання конкурентів. Перерозподіл та структуризація власності по теперішній час відбувається шляхом укрупнення корпорацій та конгломератної диверсифікації.

Загальна економічна криза, незавершеність реформування державного сектора економіки, відсутність достатніх обсягів фінансових ресурсів для здійснення необхідних заходів по оздоровленню підприємств, а також прямі зловживання є характерними для сучасного етапу розвитку економіки країни.

Більшість українських підприємств починали та продовжують своє реформування знаходячись в умовах кризи. Високі темпи інфляції, згорання внутрішнього споживчого ринку, втрата зовнішніх ринків збуту продукції призвели до суттєвого скорочення обсягів виробництва, значних збитків діяльності, масового звільнення працюючих, зростання боргів тощо. Значна кількість підприємств – за виключенням невеликої частки – фінансово неспроможні, з великою кількістю боргів; з низьким рівнем технічної бази, і, внаслідок свого фінансового стану, нездатні залучити інвестиції для впровадження новітніх технологій; з недоліками в менеджменті і освітньо-кваліфікаційним рівнем кадрів, що не відповідає сучасним вимогам тощо. Ключова проблема при цьому полягає в спроможності організацій у досить короткий час адекватно адаптувати до нових умов господарювання.

Необхідно відзначити зміни в економічному середовищі, які вплинули на підвищення активності інтеграційних процесів, збільшення кількості угод злиття та поглинання не лише національних підприємств та компаній різних країн, але й транснаціональних корпорацій. До ключових чинників, що активізували ін-

теграційні процеси, сприяли злиттю та поглинанням компаній на цьому етапі, варто віднести¹¹⁵:

- процеси глобалізації світової економіки – для більшості компаній боротьба за виживання та розвиток в умовах глобального ринку стає найважливішим стратегічним чинником, що обумовлює активність інтеграції, посилення процесів трансграничного злиття та поглинання;

- всесвітня лібералізація економічних стосунків, що знайшла віддзеркалення в міжнародному праві та в національних законодавства країн – лібералізація режимів торгівлі та прямих іноземних інвестицій, економічна інтеграція на рівні регіонів й держав, діяльність СОТ, процеси приватизації в розвинених, перехідних країнах та країнах, що розвиваються, процеси дерегулювання тощо;

- лібералізація трансграничного руху капіталу – з'явилася можливість придбання корпоративних цінних паперів іноземцями, що сприяло фінансуванню інтеграції переважно на основі обміну акціями; відбулися зміни на ринках капіталу, активізувалися ринкові посередники та з'явилися нові фінансові інструменти; виникли принципово інші можливості для трансграничних позик і кредитів, депозитів в іноземній валюті та портфельних інвестицій; розвиток фондових ринків та підвищення міри ліквідності на ринку капіталів дозволяє компаніям мобілізувати значні фінансові кошти за допомогою банків та шляхом емісії облігацій тощо;

- зростаюча значущість науково-дослідної діяльності, підвищення ризиків у сфері досліджень та розробок, якісні технологічні зміни;

- зниження логістичних витрат, що привело до розширення ринків дії компаній, у тому числі й за національні межі – нові інформаційні технології дозволяють компаніям на відстані управляти виробничими контурами, що знаходяться за межами країни.

¹¹⁵Владимирова И. Г. Слияния и поглощения компаний: характеристика современной волны / И. Г. Владимирова // Менеджмент в России и за рубежом. – 2002. – № 1. – Режим доступа: <http://www.cfin.ru/press/management/2002-1/02.shtml>.

Основою для активізації інтеграційних процесів стало поєднання усіх згаданих ключових чинників. В той же час на активність процесів інтеграції дуже часто впливає наявність кризової ситуації. Так, в умовах кризи багато компаній, прагнучи уникнути погіршення фінансового положення та можливого банкрутства, розглядають можливість приєднання до успішнішого конкурента. Проте, необхідно відзначити, що наслідки глобальної економічної кризи, які супроводжуються зростанням вартості кредитних ресурсів, викликають необхідність оптимізації бізнес-портфеля інтегрованих структур за рахунок продажу непрофільних активів, тобто на сучасному етапі також активізуються процеси дезінтеграції.

Проведене дослідження дало змогу визначити особливості етапів розвитку інтеграційних процесів в період становлення ринкових відносин в Україні – таблиця 1.7.

Аналізуючи процес розвитку інтеграційних процесів та формування інтегрованих структур в Україні, необхідно зазначити, що на перших етапах формування ринкової економіки стратегічні підходи, що виробляються наукою, до угод на ринку злиття та поглинань практично не мали відношення до вітчизняних компаній. Виключенням можна вважати лише формування вертикально інтегрованих сировинних ланцюжків, в більшості ж випадків активи придбавалися хаотично та безсистемно.

Загальною для усіх угод була відсутність необхідності формувати стратегічний підхід до придбання бізнес-активу, що було обумовлено наступним: угоди, що проводилися, повністю не оплачувалися або застосовувалася негрошова форма оплати; отримувалися недооцінені бізнес-активи; через відсутність оцінок економічної доцільності придбання власники спочатку націлювалися на «викачування» активів; регіональна експансія в основному носила політичний характер. В результаті на ринку злиття і поглинань інвестиційні ресурси розподілялися та використовувалися неефективно, були відсутні стимули до капіталізації бізнесу, що

Таблиця 1.7.
ОСОБАЛИВОСТІ ЕТАПІВ РОЗВИТКУ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В ПЕРІОД СТАНОВЛЕННЯ
РИНКОВИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

Етапи розвитку інтеграційних процесів	Характеристика етапу	Специфічні чинники зовнішнього середовища, що активізують інтеграційні процеси	Основні мотиви, що обумовлюють доцільність інтеграції та створення інтегрованих структур
Перші хвилі інтеграції (з початку 1990-х років до 1995 року) підприємств та створення різноманітних об'єднань.	Інтеграція обумовлена приватизацією та корпоратизацією. Сертифікація приватизації. Майна приватизація. Зародження національного приватного капіталу. Формування інституту приватної власності.	Руйнування господарських зв'язків, втрата керованості, падіння попиту та обсягів виробництва, нестача інвестицій і оборотних коштів, скорочення державних замовлень, зміна когнітивної ринку та невизначеність перспектив розвитку, неконкурентоспроможність підприємств, депресивний стан окремих секторів економіки, загроза банкрутства (кризи, кризового стану).	Необхідність відновлення зруйнованих зв'язків і структурної перебудови виробництва, розподіл внутрішнього ринку, встановлення контрактних відносин, можливість перепрофілювання виробництва, розширення обсягів та асортименту продукції, диверсифікація ризику
Друга хвиля інтеграції (1996-2000 рр.)	Інтеграція пов'язана з постприватизаційним періодом, антикризовим менеджментом. Формування національного приватного капіталу. Перерозподіл суспільного національного капіталу.	Формування непрофінансованих активів (зближення принципів різних секторів економіки), зароза банкрутства (кризи, кризового стану), інвестиційна криза	Розподіл сфер впливу; реструктуризація галузі, проведення гнучкої політики, досягнення стійкості інтегрованої структури за рахунок створення оптимального бізнес-профілю. Диверсифікація виробництва, збереження керованості пріоритетними галузями.
Третя хвиля інтеграції підприємств (з 2001 року по теперішній час)	Пов'язана з формуванням корпоративних відносин, зміцненням приватної власності, активізацією іноземного інвестування, взаємопроникненням корпоративів на ринки різних країн, поширенням економічної інтеграції.	Продовження глобалізації світової економіки, вестивітизація економічних потоків та транснаціонального руху капіталу, зростаюча значущість науково-дослідної діяльності, підвищення рівня у сфері досліджень та розробок, якісні технологічні зміни, оптимізація логістики	Правлення отримати стратегічні переваги в збуті або поставанні, збільшення ринкової вартості, зливання операційних та транзакційних витрат, можливість консолідувати інвестиційні ресурси, закріплення світових лідерів та/або отримання нових ринків збуту, розширення та посилення діяльності в сфері НДІДР

придбавався. Ринок не здійснював свої функції повною мірою, що говорить про порушення цінового механізму ринку: ціна встановлювалася не під впливом попиту і пропозиції, а шляхом застосування «негрошових» схем розрахунку, завдяки політичним зв'язкам тощо.

Але сучасний стан економіки та розвиток процесів глобалізації сприяли тому, що вітчизняні компанії сьогодні так чи інакше залучені в процеси формування інтеграційних процесів, розвитку ринку злиття і поглинань. Тому актуальним стає вдосконалення підходів до здійснення інтеграційних угод та угод M&A.

По-перше, в країні практично не залишилося «вільних» та недооцінених ринком активів, що вимагає ретельного обґрунтування доцільності нових угод. Оскільки угоди все частіше оплачуються грошима, така вимога стає ще актуальнішою.

По-друге, надмірна диверсифікація вітчизняних бізнес-систем в період приватизації, послідовний розвиток ринкової економіки та міжнародна конкуренція змушують учасників ринку удосконалювати свої управлінські технології, фокусувати увагу на обмеженому числі напрямів діяльності.

По-третє, об'єднання, що вже склалися, мають в розпорядженні виробничу та сировинну базу, достатню для того, щоб вони могли ставати гравцями глобального рівня, окремі інтегровані структури досягли тієї стадії розвитку, що дозволяє здійснювати вплив в галузі в глобальному масштабі. Проте, це обґрунтовує необхідність суб'єктам господарювання посилювати свій фінансовий та виробничий потенціал.

Сьогодні переважна більшість промислових підприємств України є акціонерними компаніями, з загальної кількості більше 60 % – це закриті акціонерні товариства – з 2010 року – приватні, загальна кількість закритих та приватних товариств у 2011 році більше 66 % від загальної кількості АТ¹¹⁶.

Аналіз якісних чинників сучасної ринкової ситуації свідчить про те, що становлення корпорацій в нашій країні відбувається в складних умовах збережен-

¹¹⁶Державний комітет статистики України. Офіційний сайт [Електронний ресурс]: Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.

ня інвестиційного голоду, переважаючій орієнтації більшості комерційних банків на роботу з «короткими грошима», зниження загального платоспроможного попиту, а головне – в умовах відсутності ефективних механізмів корпоративного управління. Розвиток корпоративного сектору пов'язаний з вирішенням ряду принципових проблем, до яких слід віднести, – з боку держави – удосконалення законодавчої бази функціонування акціонерних компаній, а – з боку підприємств – розробка і проведення інноваційних заходів, спрямованих на ринкову орієнтацію виробництва.

В таких умовах – в умовах системної та стратегічної кризи – процес впровадження інтеграційних стратегій, створення та розвитку інтегрованих об'єднань є важливим та актуальним. Інтегровані структури можуть стати найбільш вигідною організаційно-правовою формою в контексті економічного і соціального розвитку України. Вони здатні змінити нинішній фінансовий стан українських підприємств, використовуючи різноманітні можливості та форми отримання додаткових інвестицій, у тому числі і іноземних.

В даний час в Україні одним із головних шляхів розвитку економіки стають нові фінансові механізми, які властиві для розвинутих економік: створення спільних підприємств, холдингових компаній, інтегрованих об'єднань тощо. Необхідно відзначити, що інтернаціоналізація сучасної економіки зумовила домінування транснаціональних корпорацій, а глобалізація завершує створення загальносвітової «економіки корпорацій». В останнє десятиріччя світовий ринок набуває характеру олігополістичної структури. В автомобільній, аерокосмічній, комп'ютерно-програмній та інших наукомістких галузях промисловості, телекомунікаціях та ЗМК створюються консорціуми та альянси, здійснюються злиття та поглинання, які призводять до створення інтегрованих об'єднань та суперкорпорацій. Формування інтегрованих об'єднань є одним із найбільш ефективних шляхів реалізації глобальної стратегії розвитку господарюючих суб'єктів в сучасних умовах.

В умовах глобалізації саме корпоративна форма існування капіталу є і залишатиметься основою організації великого виробництва і надалі гратиме домінуючу роль в сучасному ринковому господарстві. Саме тому в Україні необхідно усі зусилля держави і приватного сектора направити на недопущення дезінтеграції великих вітчизняних корпорацій і на створення нових національних корпорацій на базі потужних підприємств різних галузей, де вітчизняний товаровиробник ще не втратив реальний потенціал. Це дасть можливість забезпечити його конкурентоспроможність на світовому ринку високотехнологічних товарів¹¹⁷.

Отже, розглянувши особливості розвитку інтеграційних процесів в Україні, формування та розвитку різноманітних інтегрованих формувань, вважаємо за доцільне відзначити, що активізація інтеграційних процесів відбувалася як реакція на зміну законодавчого поля та економічних відносин. Передумовами виникнення об'єднань суб'єктів господарювання можна розглядати прагнення індивідуального підприємця до зниження ризиків, рівня витрат і об'єму індивідуальної відповідальності – прагнення до обмеження своїх зобов'язань, з одного боку, і прагнення до збільшення економічного потенціалу, що розуміється як єдність фінансових, технологічних та інтелектуальних можливостей, – з іншого.

Формування та розвиток інтегрованих об'єднань сприяє відновленню зруйнованих господарських зв'язків, створенню та підвищенню стійкості нових, запобіганню опортуністичної поведінки в умовах низької контрактної дисципліни, зміцненню ресурсної бази, забезпеченню гарантованих умов поставок сировини та готової продукції, підвищенню технологічного рівня, підвищенню завантаження виробничих потужностей, розширенню ринків збуту, зниженню бізнес-ризиків та витрат, підвищенню конкурентоспроможності як на внутрішньому, так й на світових ринках.

¹¹⁷Химченко А. Н. Корпоративный капитал в условиях глобализации / А. Н. Химченко // Экономика Крыма [Научно-практический журнал] – 2009. – № 28. – С. 29-32, с. 31.

Джерелом стратегічних переваг для учасників інтегрованих об'єднань є конкурентні переваги, значною мірою в сфері технологічного розвитку, забезпечення ресурсами, завоювання ринку тощо.

Таким чином, одним із найважливіших напрямів розвитку вітчизняної економіки є формування та розвиток інтегрованих структур. Об'єднавшись в інтегровану структуру, її учасники отримують можливість більш або менш гнучко діяти в її межах, одночасно вирішуючи спільні проблеми завдяки концентрації фінансових, матеріальних, трудових та інших ресурсів.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	15
1.1.Економічна уразливість держави-нації: інформаційний вимір.....	15
1.2.Проблеми трансформації сучасної України.....	35
1.3.Глобалізаційний аспект фінансової безпеки України.....	54
1.4.Проблеми інкорпорування та розвитку корпорацій в Україні.....	76
1.5.Особливості розвитку інтеграційних процесів та формування інтегрованих структур в Україні.....	90
РОЗДІЛ 2. ФІНАНСОВИЙ СЕКТОР ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	114
2.1.Система пенсійного забезпечення України: модель реформування та сценарії розвитку.....	114
2.2.Митна служба в забезпеченні економічного розвитку та безпеки України в умовах євроінтеграції..	126
2.3.Страхові кооперативи і товариства взаємного страхування в структурі страхового ринку країн ЄС.....	134
2.4.Системне моделювання бюджетних процесів в регіональній стратегії забезпечення фінансової безпеки України.....	147
2.5.Збалансованість фінансових ресурсів держави.....	158
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОГО СЕКТОРУ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ	172
3.1.Значення кредитної кооперації для домогосподарств України у створенні добробуту європейського рівня.....	172
3.2.Реструктуризація заборгованості, як спосіб роботи з проблемними кредитами банків.....	181
3.3.Програми іпотечного кредитування купівлі житла в Україні.....	191

РОЗДІЛ 4. ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ.....201

4.1. Системні аспекти цільового програмування соціально-економічних процесів.....201

4.2. Застосування математичних методів в організації й аналізі результатів маркетингових досліджень діяльності підприємств туристсько-рекреаційного комплексу.....220

4.3. Рівнева структура потенціалу підприємства: сутність, складові елементи та управлінські завдання..240

4.4. Класифікація підприємств в задачах кризової динаміки.....255

РОЗДІЛ 5. РИНОК РОБОЧОЇ СИЛИ ТА ЙОГО ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ...279

5.1. Еволюція поглядів на ринок робочої сили і його державне регулювання.....279

5.2. Сутність ринку робочої сили як об'єкту державного регулювання.....307

ВИСНОВКИ.....320

ГЛОСАРІЙ.....323

ЛІТЕРАТУРА.....382

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....406